

بابا نصیب کشمیری

دکتر نجم الرشید ☆

Abstract:

During the past well over thousand years, the sub-continent has produced thousands of well versed Persian poets and skillful writers who are known for their ability and contribution to Persian literature. But still quite a few great poets are undiscovered and Baba Naseeb Kashmiri could be named among one of them. Baba Naseeb was famous Persian poet of late 16th and early 17th century A.D. He belonged to Rawalpindi, Pakistan and spent most of his life in Kashmir and was buried at the same place in 1637 A.D. In this article his poetry has been introduced and analysed.

Key words: Persian poetry, Sub-continent, Baba Naseeb.

بابا نصیب کشمیری (۹۷۷-۱۰۴۷ق/۱۵۷۰-۱۶۳۷م) فرزند شیخ میر حسین رازی از بزرگان مشایخ سهروردیه در کشمیر۔ پدر او میر حسین رازی کہ از راجہ ہای راولپندی بود، بہ خدمت شیخ مخلوم حمزہ (د ۹۸۴ق / ۱۵۷۶م) در کشمیر رسید و بہ طریقہ او پیوست۔ وی همانجا درگذشت و در مزار بد شاہ بہ خاک سپردہ شد۔ مادرش حمیلہ بی بی نیز از صوفیہ کشمیر بودہ و مسکین او را "عارفہ کاملہ و زاہدہ اصلہ" خواندہ است (ص ۱۶۵-۱۶۶)۔ او در کل ترہ در گذشت و همانجا مدفون شد (ہمانجا)۔

نام بابا نصیب را نصیر الدین دانسته اند (همو، ۱۸۷؛ راشدی، ۹۶۶/۲، به نقل از غلام محی الدین صوفی، کشمیر، ۴۷۵-۴۷۶). از او بالقاب نصیب مسکین (ظهور الدین، ۴۵۳/۲) نصیب الدین غازی (همانجا؛ مسکین، همانجا)، و ابوالفقرا (همانجاها؛ استوری، ۹۸۵؛ خواجه اعظم، ۲۹۵) یاد شده است. ظاهراً لقب ابوالفقرا را از آن جهت که به گفته خواجه اعظم، "به روزگار خود ملجأ و مآب غربا و بی چارگان بود۔" (همانجا) به وی داده بودند۔

بابا نصیب ظاهراً در کشمیر زاده شد و بیشتر عمر خود را در همانجا گذرانید. وی دانشهای مقدماتی را از ملا یوسف اعمی فراگرفت (مسکین، ظهور الدین، همانجاها) و از محضر استادانی چون ملا جمال الدین کشمیری (خواجه اعظم، ۲۴۶؛ علی، ۴۳؛ آفاقی، ۷۷) و برا درش ملا کمال الدین (همانجا) نیز بهره برد. بابا نصیب در جوانی در سلك مریدان شیخ داوود خاکی (د ۹۹۴ق / ۱۵۸۶ م) در آمد و پس از پیمودن مراحل سلوک و تصوف به خلافت او نائل آمد (خواجه اعظم، ۲۹۶؛ مسکین، ظهور الدین، همانجاها؛ عرفانی، ۱۶۸؛ نبی هادی، ۴۵۱؛ غلام سرور، ۹۵) و سپس خود به خدمت مردم و تبلیغ و ارشاد پرداخت. برخی (نک: ایوانف، ۱۰۹؛ آفاقی همانجا) او را از مریدان شیخ مخدوم حمزه نیز دانسته اند. وی با صوفیان معروف زمان خود چون خواجه خاوند محمود نقشبندی (مسکین، ۱۸۹)، ملا شاه قادری (۹۹۲- ۱۰۷۰ ق / ۱۵۸۴-۱۶۵۹ م نک: همانجا؛ خواجه اعظم، ۳۴۳؛ مسکین، ۱۸۹)، شیخ روپی ریشی (د ۱۰۲۴ ق / ۱۶۱۵ م نک: خواجه اعظم، ۲۴۹) و آخوند ملا حسین خباز (د ۱۰۵۲ ق / ۱۶۴۲ م نک: خواجه اعظم، ۲۷۵؛ مسکین، ۱۹۳) ارتباط داشته و از مصاحبت آنان بهره ور بوده است.

بابا نصیب شاگردان، مریدان، و خلفای بسیاری تربیت کرد که بیش تر آنان از نام آوران زمان خود شمرده می شدند که از آن جمله اند: بابا داوود مشکواتی (د ۱۰۹۷ ق / ۱۶۸۵ م نک: همو، ۲۱۷؛ خواجه اعظم، ۳۷۵؛ علی، ۶۰)، شمس الدین نائیک (مسکین، ۱۹۶؛ خواجه اعظم، ۳۰۲)، شیخ داوود کوهنی (همانجا؛ مسکین، ۱۹۷)، مولوی یوسف، بابا صالح، شیخ حاجی حسن (همانجا؛ خواجه اعظم، ۳۰۳)، شیخ یعقوب ساوی

(ہمو، ۳۹۴؛ مسکین، همانجا)، حاجہ بابا (ہمانجا) و قاری خواجہ مومن (ہمو، ۱۹۶؛ خواجہ اعظم، ۳۳۸-۳۳۹)۔ معروفترین شاگرد و خلیفہ او کہ نزد وی تربیت یافت، بابا داوود مشکوتی، مؤلف تذکرہ اسرار الابرار، عارف برجستہ آن سامان بود کہ ہموارہ در سفر و حضر ہمراہ بابا نصیب بودہ است (ہمو، ۳۷۵؛ مسکین، ۲۱۷؛ ظہور الدین، ۴۴۸/۲)۔
 بہ گفتہ آزاد، سیف خان، از امرای چک، و پسرش میر سید علی نیز بدو ارادت می ورزیدند (ص ۱۲-۱۲۴، بہ نقل از پیر غلام حسن کھویہای، تاریخ حسن)

بابا نصیب ہموارہ در سیر و سفر بود و در این مسافر تہای تبلیغی او غالباً ۴۰۰ تن ہمراہ وی بودہ اند (خواجہ اعظم، ۲۹۵-۲۹۶؛ مسکین، ۱۸۸؛ آفاقی، همانجا)۔ وی در کشمیر و در ملتان مریدان بسیاری داشتہ و اغلب برای دیدار آنان بہ ملتان سفر می کرد (آفاقی، ۲۹۵، همانجا)۔ او بہ لداخ و تبت نیز رفت و در این سفرها جمع کثیری از مریدان نیز ملازم وی بودہ اند (مسکین، ۱۸۸؛ ظہور الدین، ۴۵۳؛ خواجہ اعظم، ۲۹۵-۲۹۶)

بابا نصیب در ۱۳ محرم الحرام ۱۰۴۷ ق/ ۷ مه ۱۶۳۷ م در قصبہ بیجبارہ در گذشت (ہمانجا؛ مسکین، ۱۸۹؛ غلام سرور، ۹۶) و مرقدش بر کنار چپ رو دخانہ جہلم، نزدیک مسجد جامع، واقع (راشدی، ۹۶۵/۲، حاشیہ) و زیارتگاہ مریدان اوست (ہمو، ۹۶۶/۲، بہ نقل از غلام محی الدین صوفی، کشمیر، ۴۷۵-۴۷۶) و بہ گفتہ مسکین، ہر سال مراسم عرس وی در آنجا برپا می شود (ہمانجا)۔

بابا نصیب تمام زندگی خود را بہ تجرد گذرانید۔ او دو برادر داشت کہ ہر دو بہ شمس الدین نام داشتند و از بزرگان صوفیہ کشمیر بودہ اند: یکی، شیخ شمس الدین (د ۱۰۶۵ ق / ۱۶۵۴ م)، برادر مادری و خلیفہ بابا نصیب است کہ از طرف بابا نصیب بہ منطقہ تبت برای ارشاد مأمور شد و در اوآن جوانی در گذشت (مسکین، ہمو، ۱۹۹؛ خواجہ اعظم، ۳۰۲؛ آزاد، ۱۱۸، بہ نقل از پیر غلام حسن کھویہامی، تاریخ حسن)؛ دیگری، بابا شمس الدین برادر اصلی بابا نصیب است کہ نخست در حلقہ مریدان شیخ اسحق در آمد و سپس خرقہ ارشاد و خلافت را از بابا نصیب دریافت کرد و جانشین او شد (ہمو، ۱۲۲؛ مسکین، ۲۰۲؛ خواجہ اعظم، ۲۹۶)۔

بابا نصیب عالم باعمل و مشوق اهل علم بود و همیشه در ترویج احکام شرعی می کوشید. وی از خوردن گوشت خودداری می کرد. تاسیس مساجد و حمام در کشمیر در نتیجه کوشش های او بوده است. کراماتی نیز بدو منسوب داشته اند (همو، ۲۹۵-۲۹۶؛ مسکین، ۱۸۷-۱۸۸؛ غلام سرور، ۹۵-۹۶).

نورنامه یا ریشی نامه تنها اثری است که از او باقی مانده است. این کتاب تذکره ای است به زبان فارسی در شرح احوال نور الدین ولی ریشی (۷۷۹د/ق/۱۳۷۷م)، پیروانش (ریشیان) و گروهی از بزرگان صوفیه و پارسایان که از سده ۸ تا ۱۰ ق در کشمیر زندگی می کرده اند. به گفته منزوی نورنامه دو قسمت دارد: یکی کلیات صوفیانه و دیگری تذکره احوال. قسمت اول آن را درویش نامه یا ریشی نامه و قسمت دوم را تذکره مشایخ کشمیر و برخی نورنامه نیز خوانده اند (فهرست مشترك، ۸۹۷/۱۱؛ نیزنگ: ایوانف، ۱۰۸؛ استوری، ۹۸۵/۱(۲)؛ آقا بزرگ، ۳۷۷-۳۷۸). نسخه ای دست نویس از آن که دارای هر دو قسمت است، در کتابخانه گنج بخش اسلام آباد، به شماره ۵۰۵، نگهداری می شود (گنج بخش، فهرست خطی، ۲۱۵۴/۴). نسخه های خطی از این اثر که برخی از آنها قسمت اول (درویش نامه یا ریشی نامه) را در بردارد و برخی قسمت دوم (تذکره مشایخ کشمیر یا نورنامه) در کتابخانه های گوناگون موجود است (نک: بشیر حسین، ۷۴-۷۵؛ منزوی، فهرست مشترك، ۸۹۵-۸۹۸؛ نوشاهی، ۷۹۵؛ عباسی، ۱۹۷؛ هاشمی و صدیقی، ۶۷/۱؛ ایوانف، ۱۰۸؛ تسبیحی، فهرست خطی، ۵۹۸-۵۹۹).

این کتاب را هاشمی (ص ۶۷-۶۸) و منزوی (فهرست مشترك، ۱۸۷۳/۳)

صریحاً به بابا داوود خاکی کشمیری نسبت داده اند، اما منزوی بعد ها خود در مجلد ۱۱ فهرست مشترك (ص ۸۹۵) این اشتباه را تصحیح کرده است.

نویسنده در تالیف اثر یاد شده از منابع مختلف چون تاریخ رشیدی، نگارش میرزا

حیدر دوغلات (حك ۹۴۷ - ۹۵۸/ق/۱۵۴۰-۱۵۵۱م) بهره جسته و در موارد گوناگون

آیاتی از قرآن کریم و احادیث رسول (ص) و اشعار کشمیری را نقل کرده است. واژه های فراوان از زبان ترکی و کشمیری نیز در این کتاب راه یافته است (ایوانف، ۱۰۹؛ آفاقی، ۷۸). تاریخ تالیف آن دانسته نیست. برخی بر آنند که نگارنده این اثر را از سنسکرت به فارسی در آمده (راشدی، ۹۶۶/۲، به نقل از غلام محی الدین صوفی، کشیر، ۴۷۵-۴۷۶). به گفته احسن، بابا نصیب نخستین کس بود که در کشمیر برای نوشتن نورنامه از خط نسخ استفاده کرد (ص ۳۰۱).

این کتاب به عنوان منبع بسیاری از تذکره ها و کتابهای گوناگون چون تذکره اسرار الابرار، نگاشته بابا داوود مشکوتی؛ تاریخ اعظمی یا واقعات کشمیر، تالیف خواجه اعظم دیده مری؛ گوهر نامہ عالم، نگارش بدیع الدین ابو القاسم، و تذکره تحائف الابرار فی ذکر الاولیاء الاخیار، محی الدین مسکین قرار گرفته است (مسکین، ۳؛ ایوانف، ۱۰۹؛ بانکیپور، ۱۲۵، ۱۲۷ / VII؛ ظهور الدین، ۴۴۹/۲، ۶۰۲/۳، ۶۰۸؛ تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و هند، ۶۵۶/۲).

شایان ذکر است که کتاب دیگری با عنوان ریشی نامہ به قلم بهاء الدین بها براساس نورنامہ یاریشی نامہ بابا نصیب در ۳ دفتر تالیف شده است. (منزوی، فهرست مشترک، ۱۱/۸۹۵-۱۰۰۸؛ استوری، ۹۸۶، ۱۱۲۲/۱۲(۲)؛ نقوی، ۷۴۴؛ شمس، ۳۲). سخنان بابا نصیب که غالباً درباره موضوعات مختلف عرفانی است، در کتب تذکره پراکنده است (نک: مسکین، ۱۸۷-۱۸۹؛ ظهور الدین ۴۵۴/۲-۴۵۵).

مآخذ:

آزاد، محمود، تذکره اولیای کشمیر، مظفر آباد، ۱۹۹۳؛ آفاقی، صابر "صوفیان کشمیر و نقش آنان در نشر فرهنگ و ادب فارسی" هنرو مردم، ش ۱۱۲، ۱۱۳، تهران ۱۳۵۰ ش؛ آقا بزرگ تهرانی، محمود محسن، الذریعة الی تصانیف الشیعة، بیروت، ۱۹۸۳ م احسن، عبد الشکور، پاکستانی ادب، لاهور، ۱۹۸۱؛ تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان

وہند، ج ۲ (فارسی ادب)، بہ کوشش مقبول بیگ بدخشانی، لاہور، ۱۹۷۱ء؛ تسبیحی، فہرست خطی؛ خواجہ اعظم، دیدہ مری، واقعات کشمیر، ترجمہ اردو از خواجہ حمید یزدانی، لاہور، ۱۹۹۵ء؛ راشدی، حسام الدین، تذکرہ شعرای کشمیر، ج ۱، ۲، لاہور، ۱۹۸۳ء، ۱۳۶۶ش؛ شمس، محمد جواد، ”بابا نور الدین ریشی وطریقت ریشیہ در ہند“، نامہ پارسی، س ۱، ش ۲، تہران، ۱۳۷۶؛ شیرانی، فہرست مخطوطات؛ ظہور الدین احمد، پاکستان میں فارسی ادب، ج ۲، ۳، لاہور، ۱۹۷۴، ۱۹۷۷ء؛ عباسی، منظور احسن، تفصیلی فہرست مخطوطات فارسیہ، لاہور، ۱۹۶۳ء؛ عرفانی، خواجہ عبدالحمید، تذکرہ شعرای پارسی زبان کشمیر، تہران، ۱۳۳۵ ش؛ علی، رحمان، تذکرہ علمای ہند، لکھنؤ، ۱۹۱۴ء، غلام سرور، لاہوری، خزینتہ الاصفیاء، لکھنؤ، ۱۸۷۳ء؛ گنج بخش، فہرست خطی؛ مسکین، محی الدین، تحائف الابرار فی ذکر الاولیاء الاخیار، امرتسر، ۱۳۲۲ق؛ منزوی، فہرست مشترک؛ موزہ ملی پاکستان، فہرست خطی؛ نقوی، علیرضا، تذکرہ نویسی فارسی در ہندو پاکستان، تہران، ۱۳۸۳ ق؛ ہاشمی، سید محمد متین و صدیقی، ساجد الرحمان، فہرست مخطوطات مرکز دیال سنگھ ترست لائبریری، ج ۱، لاہور، بی تا؛ نیز؛

Hadi, Nabi, Dictionary of Indo-Persian Literature, Dehli, 1995; Ivanow, Wladimir, Concise Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts in the Collection of the Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1985; Maulavi Abdul Mugtadir, Arabic and Persian Manuscripts in the Oriental Public Library at Bankipore, Calcutta.; Story, C.A., Persian Literature, London, 1972.

